

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΑΓΡΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΟΝ ΥΠΑΙΘΡΟ ΧΩΡΟ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΝΤΟΠΙΟΤΗΤΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ ΑΤΤΙΚΗΣ

Πέτρου Μ.

Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία το ερευνητικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στον εντοπισμό και σύγκριση σε διαχρονικό και διατοπικό επίπεδο των χαρακτηριστικών του μεταναστευτικού φαινομένου. Έμφαση δίνεται στις μεταναστευτικές εμπειρίες από διαφορετικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς –αλλοδαποί (Αλβανοί) και εσωτερικοί μετανάστες (Θεσσαλοί)- καθώς επίσης και στη διαχρονική πρόσληψη των μεταναστευτικών κινήσεων από την κοινωνία υποδοχής.

DOMESTIC MIGRATION AND ALBANIAN FARMWORKERS IN THE COUNTRYSIDE. SOCIAL TRANSFORMATIONS AND THE INDIGENOUSNESS STAKE. THE CASE STUDY OF MARATHONAS (ΑΤΤΙΚΙ)

Petrou M.

Panteion University, Department of Social Anthropology

Abstract

This paper focuses on the investigation and comparison in time and space level of the features of migration phenomenon. The emphasis is given to migration experiences through different in-migrant populations (foreign/ Albanian and domestic/from Thessalia) as well as the perception of migration movements by reception society.

Λέξεις κλειδιά: Εσωτερική μετανάστευση- Αλλοδαποί μετανάστες -εντοπιότητα- πρόσληψη της ετερότητας – Μαραθώνας.

Keywords: Domestic migration- foreign migrants- indigenousness - perception of otherness- Marathon

1. Περιαστικός αγροτικός χώρος. Γεωγραφικές και κοινωνικοοικονομικές ανασυνθέσεις. Η περίπτωση του Μαραθώνα.

Ο συνυπολογισμός του μεταναστευτικού φαινομένου στη μελέτη των κοινωνικών και παραγωγικών δυναμικών της υπαίθρου αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ερμηνεία και κατανόησή τους μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο αλλαγών των μηχανισμών και ροών του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα και την Νότια Ευρώπη γενικότερα (Ribas-Mateos, 2004; Solé, 2004, King, 2000, Labrianidis et al, 2004). Παλαιότερα η εσωτερική μετανάστευση ως αποτέλεσμα της μεταπολεμικής αγροτικής εξόδου και πιο πρόσφατα η εισροή αλλοδαπών μεταναστών στην υπαίθρο -και στις δύο περιπτώσεις πολύτιμοι ανθρωπίνοι πόροι για τη στήριξη της γεωργίας και την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου- θέτουν τις περιοχές εγκατάστασης σε μια διαδικασία συνεχών κοινωνικοπολιτισμικών αλλαγών και παραγωγικών ανασυνθέσεων (Kasimis et al, 2003). Πράγματι, πολλές τοπικές κοινωνίες αποτελούν χώρους συνεχούς ροής μεταναστευτικού ανθρωπίνου δυναμικού, το οποίο λόγω

της πολιτισμικής και κατά περίπτωση ταξικής ή εθνοτικής ποικιλομορφίας διαταράσσει το αδιαφοροποίητο του εδραίου πληθυσμού. Πολύ περισσότερο, δε, στους περιστατικούς αγροτικούς χώρους, όπου λόγω της έντονης κοινωνικοοικονομικής δυναμικής τους λειτουργούν, κατά κανόνα, ως πόλοι έλξης εργατικού δυναμικού που βρίσκονται σε αναζήτηση εργασίας (γεωργία, κατασκευές, βιοτεχνίες, κλπ).

Ο περιστατικός αγροτικός χώρος συνιστά έναν ενδιάμεσο- μεταβατικό χώρο μεταξύ πόλης και υπαίθρου στον οποίο συναντώνται, αντιπαρατίθενται και συγκρούονται ή συνυπάρχουν διαφορετικές δραστηριότητες και λειτουργίες εξαιτίας της έντονης αλληλοεισόδου με την πόλη. Μέσα σ' αυτό το ανταγωνιστικό περιβάλλον όπου «το αστικό» επεκτείνεται ραγδαία, η γεωργία άλλοτε συρρικνώνεται καταλαμβάνοντας υπολειμματικούς χώρους και άλλοτε αντιστέκεται και αναδιρθώνει τα παραγωγικά της συστήματα σε μια προσπάθεια προσαρμογής και επιβίωσης. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η περιστατική γεωργία προσανατολίζει τα παραγωγικά της συστήματα γύρω από τις καταναλωτικές ανάγκες της πόλης (ανεφοδιασμός σε φρέσκα κηπευτικά και φρούτα) αξιοποιώντας τις οικονομίες γειννίας με το αστικό κέντρο, όπως απευθείας πώληση του προϊόντος στις λαϊκές αγορές ή διάθεση σε μεγάλες αλυσίδες μεταποίησης και διανομής, μεταφορά τεχνολογίας από την πόλη κλπ. Στο πλαίσιο αυτό, οι στρατηγικές των αγροτικών εκμεταλλεύσεων κινούνται γύρω από εντατικά συστήματα παραγωγής, όπως κηπευτικά και ανθοκομία με ψηλό επίπεδο τεχνικότητας και αρχηγούς με αυξημένα επαγγελματικά προσόντα ή, αντίστροφα, από στρατηγικές της ποιότητας και υψηλής προστιθέμενης αξίας, όπως βιολογικά προϊόντα, ιδιότυπα προϊόντα ονομασίας προέλευσης, κλπ. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για παραγωγικά συστήματα έντασης εργασίας όπου η διαθεσιμότητα μεταναστευτικού δυναμικού καλύπτει τις αυξημένες ανάγκες για αγροεργατικό δυναμικό (Anthopoulos and Moissidis, 2003).

Παράλληλα, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε μια στροφή των αστών προς την υπαίθρο και τις αξίες της (μονοκατοίκηση, επαφή με τη φύση, αίσθηση ελευθερίας, παραδοσιακά προϊόντα) μέσα, κυρίως, από μια ειδυλλιακή εικόνα που αναπλάθεται στον φαντασιακό τους κόσμο ή αλλιώς μια «επανεπινοήση της υπαίθρου» (re-invention). Οι περιστατικές αγροτικές ζώνες, λόγω της εγγύτητας με τα μητροπολιτικά κέντρα, έχουν τον πρώτο λόγο, ως οι περιοχές που μπορούν να απαντήσουν στις προσδοκίες αυτές των αστών. Η κίνηση του πληθυσμού από τα αστικά κέντρα προς την υπαίθρο (counterurbanization) λειτουργεί πολλαπλασιαστικά για την προσέλκυση εργατικού δυναμικού που θα καλύψει τις αυξανόμενες ανάγκες όχι μόνο στον γεωργικό αλλά και στους λοιπούς οικονομικούς τομείς και ιδιαίτερα στον κατασκευαστικό (Woods, 2005: 73-77).

Στην παρούσα εργασία, ο Δήμος Μαραθώνα αποτέλεσε το κεντρικό πεδίο επιτόπιας έρευνας στον περιστατικό αγροτικό χώρο της ανατολικής Αττικής. Εδώ και αρκετές δεκαετίες, ο Μαραθώνας αποτελεί έναν γόνιμο τόπο παραγωγής αγροτικών προϊόντων που τροφοδοτεί - κυρίως σε κηπευτικά- όλο το λεκανοπέδιο χάρη στην εγγύτητα με την Αθήνα (40 περίπου χιλιόμετρα). Παράλληλα, η οικιστική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής (παραθεριστική κατοικία αλλά και εγκατάσταση μόνιμης κατοικίας αστών, τουριστικά καταλύματα, αθλητικοί χώροι και ολυμπιακά έργα) αναδεικνύει τις νέες λειτουργίες του περιστατικού αγροτικού χώρου εκτός της αμιγώς αγροεργατικής δραστηριότητας. Έτσι ο περιστατικός Δήμος του Μαραθώνα -που ακόμα διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τον αγροτικό/ τροφοδοτικό του χαρακτήρα σε φρέσκα προϊόντα αποτελεί ταυτόχρονα τόπο παραθερισμού, τουρισμού, αθλητισμού και αναψυχής. Μέσα σε αυτό το ευρύ πλέγμα των τοπικών συνεργιών διαμορφώνεται αναπόφευκτα ένας διευρυμένος χώρος με μεγάλες δυνατότητες απασχόλησης, γεγονός που συντελεί στην διαχρονική προσέλκυση όχι μόνο αλλοδαπών οικονομικών μεταναστών αλλά και εσωτερικών μεταναστών. Πράγματι, τη δεκαετία του 1970, αρκετές οικογένειες από ορεινές και μειοεκτικές περιοχές της Θεσσαλίας (Τρίκαλα και Καρδίτσα) εγκαθίστανται στην περιοχή μέσα από συγγενικά δίκτυα αλληλοβοήθειας των πρώτων εσωτερικών μεταναστών- αναζητώντας εργασία στη γεωργία είτε στις οικοδομές της γειτονικής αναπτυσσόμενης Αθήνας. Έτσι, οι μεταναστευτικές ροές που παρατηρούνται στην περιοχή αφορούν αρχικά -τη δεκαετία του

1970- σε εσωτερικές μεταναστευτικές κινήσεις από την ηπειρωτική Ελλάδα και -από τη δεκαετία του 1980- σε εισροές από την Ινδία, το Πακιστάν και την Αίγυπτο, ενώ στη συνέχεια, από τις Βαλκανικές χώρες, κυρίως Αλβανοί και Βούλγαροι που εγκαθίστανται από τη δεκαετία του 1990. Σήμερα, ο Δήμος του Μαραθώνα αποτελεί τόπο απασχόλησης και εγκατάστασης σημαντικού αριθμού αλλοδαπών εργατών, οι οποίοι εργάζονται ως αγρεργάτες στα θερμοκήπια και στα μπουστάνια είτε ως οικοδόμοι στις οικοδομές ή ως κηπουροί σε εξοχικές κατοικίες Αθηναίων παραθεριστών ή ακόμα ως σερβιτόροι σε παραθαλάσσια μαγαζιά όπως ταβέρνες και καφετέριες. Το γεγονός αυτό ενεργοποιεί το ερευνητικό ενδιαφέρον για την παρατήρηση και μελέτη των συνεπειών που αυτές οι μεταναστευτικές εξελίξεις επιφέρουν στον πολιτισμικό και κοινωνικοοικονομικό ιστό της τοπικής κοινωνίας.

2. Διαχρονικές μεταναστευτικές κινήσεις και περιαστικός αγροτικός χώρος.

Οι ερευνητικές κατευθύνσεις.

Ο Δήμος Μαραθώνα κρίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση για δύο σημαντικούς λόγους: i) έχει εντόπιο πληθυσμό (Αρβανίτες) που επικοινωνεί γλωσσικά με τους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες. Με αφορμή αυτή τη πολιτισμική συγγένεια έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι ντόπιοι προσλαμβάνουν στον τόπο τους την παρουσία της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας και ii) στο βαθμό που στην συγκεκριμένη περιοχή εντοπίζονται μεταναστευτικές ροές εσωτερικών μεταναστών από την περιοχή της Καρδίτσας και των Τρικάλων, κατά τη δεκαετία του '60, έχει ενδιαφέρον να εντοπιστούν και να συγκριθούν σε διαχρονικό και διατοπικό επίπεδο τα χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού φαινομένου.

Οι διαφορετικές μεταναστευτικές εθνοπολιτισμικές ομάδες -ως ένα τεράστιο μετακινούμενο πολιτισμικό και εργατικό δυναμικό- καλούνται όχι μόνο να ενταχθούν στις αγορές εργασίας υπερβαίνοντας τις εις βάρος τους διακρίσεις (Rydgren, 2004) αλλά και να συνδιαχειριστούν νέα πεδία συγκρότησης και οργάνωσης της κοινωνικής τους ζωής στις κοινωνίες υποδοχής (Wallerstein, 1974; Castells, 1989). Συνάμα, στο βαθμό που οι μετακινούμενοι πληθυσμοί γίνονται δέκτες των ποικιλόμορφων πολιτισμικών βιωματικών επιρροών λόγω των μετακινήσεων τους σ' ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (Beck, 1998: 171-178), σύμφυτη είναι και η διαμόρφωση αναπαραστάσεων από πολλούς και διαφορετικούς τόπους γεγονότος που επιδρά άμεσα στη διαδικασία δόμησης της ταυτότητάς τους. Κατά συνέπεια, ως φορείς διαφορετικών αρχών, αξιών και πολιτισμικών προτύπων οι μετανάστες έρχονται στις κοινωνίες υποδοχής όχι μόνο να μοιραστούν διαφορετικές πολιτισμικές συνήθειες και πρακτικές σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό αλλά και να διαπραγματευτούν, πολλές φορές, την ετερότητά τους στους νέους τόπους εγκατάστασης, τροφοδοτώντας, έτσι, τη δυναμική των πολιτισμικών ανασυνθέσεων και των κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών στη συλλογική ζωή της κοινωνίας υποδοχής (Wallerstein, 1979). Σε αυτό το πλαίσιο, η εισήγηση θα εστιάσει στον τρόπο με τον οποίο οι τοπικοί δρώντες -μετανάστες και γηγενείς- βιώνουν την μεταναστευτική εμπειρία μέσα από το πρίσμα της καθημερινής διαπολιτισμικής τους συνάντησης, όπου αναπόφευκτα η διαμόρφωση της αυτοαντίληψης υπόκειται στην πολλαπλότητα και την πολυπλοκότητα του κοινωνικού διαλόγου μεταξύ «Εαυτού» και «Άλλου», αλλά και στις ρευστές, συγκυριακές και πάντα αλληλοτροφοδοτούμενες διαπροσωπικές βιωματικές τους εμπειρίες και επαφές (Giddens, 1991). Στο βαθμό, λοιπόν, όπου οι διαμορφούμενες σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων αρθρώνονται κάτω από συγκεκριμένα κάθε φορά πολιτισμικά, κοινωνικά, ιστορικά, και οικονομικά συμφραζόμενα :

α) διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο συγκροτούνται σε διαχρονικό και διατοπικό επίπεδο οι διαβαθμίσεις της κατηγορίας «ξένος» και ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται αυτή η κατηγοριοποίηση τόσο από τους εσωτερικούς μετανάστες όσο και από τους αλλοδαπούς μετανάστες μεταγενέστερα, και β) επιδιώκεται να αναδειχθούν εκείνα τα πολιτισμικά κριτήρια και προϋποθέσεις με βάση τα οποία τα δρώντα υποκείμενα χρησιμοποιούν στρατηγικές

προκειμένου να διαπραγματευτούν και να διαχειριστούν τους όρους ένταξης και συμμετοχής σε μια «κοινωνική και συμβολική ολότητα» (Παπαταξιάρχης, 1990: 332-372), τους όρους δηλαδή συγκρότησης και εδραίωσης της εντοπιότητας.

3. Μετανάστες από την Αλβανία.

Διαπολιτισμικές αλληλεξαρτήσεις, αξιολογικές κρίσεις και αποκλεισμοί

Σε αντιδιαστολή με τους υπόλοιπους αλλοδαπούς εργάτες της περιοχής (Ινδοί, Πακιστανοί και Αιγύπτιοι), οι Αλβανοί φαίνεται να συμμετέχουν ενεργότερα στις ποικίλες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των ντόπιων και τους πλησιάζουν τόσο πολύ, ώστε να δημιουργούνται ευκολότερα σχέσεις οικειότητας. Εργάζονται σκληρά, εντάσσονται σε δίκτυα γνωριμιών μέσα από τα οποία βρίσκουν εργασία, εξελίσσονται σε ελεύθερους επαγγελματίες, ανοίγουν επιχειρήσεις, αγοράζουν σύγχρονα αυτοκίνητα, βρίσκουν ταίρι, παντρεύονται στην κοινότητα και κάνουν οικογένεια. Τα παιδιά τους, συνυπάρχουν στο σχολείο με τα παιδιά των γηγενών, και πολλά από αυτά αναδεικνύονται σε άριστους μαθητές. Η δυναμική διείσδυση των Αλβανών στην κοινωνία των ντόπιων διαφαιίνεται και από τις προσδοκίες τους για μόνιμη εγκατάσταση καθώς η ύπαρξη ολόκληρων σογιών από την Αλβανία στις γειτονιές του Μαραθώνα ευνοεί σε μεγάλο βαθμό μια τέτοια προοπτική. Παράλληλα, οι Αλβανοί επιδεικνύουν και μια αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα και μια ιδιαίτερη οικειότητα με τον χώρο και τους γηγενείς Αρβανίτες, στους οποίους αναγνωρίζουν συγγενικά πολιτισμικά στοιχεία με πιο καθοριστικό εκείνο της γλώσσας. Αναφορικά, λοιπόν, με τις τάσεις εγκατάστασης και τις σχέσεις οικειότητας που αναπτύσσουν στην τοπική κοινωνία αρκετοί Αλβανοί, όπως ο Περπερίμ, επισημαίνουν χαρακτηριστικά:

«Όλοι είναι εδώ. Δίπλα, δίπλα και βλεπόμαστε κάθε μέρα. Υπάρχει μια γειτονιά με όλο μου το σόι και έτσι δε μου λείπει τίποτα. Μόνο τους γονείς έχω επάνω. Δεν θέλω να γυρίσω στην Αλβανία γιατί από τότε που έχω φύγει δεν γνωρίζω κανέναν εκεί όταν πηγαίνω. Στη γιορτή που έκανα για την κόρη μου που γεννήθηκε, όλοι ήταν εδώ. Μαζευτήκανε εκατό άτομα. Για αυτό μου αρέσει εδώ, γιατί μου φαίνεται σαν να είμαι στο χωριό μου. Εδώ είναι ο τόπος μου. Εξάλλου με τους ντόπιους μοιάζουμε σε πολλά πράγματα, στη γλώσσα, στο πείσμα, στον εγωισμό, υπολογίζουμε πολύ τη μπάσα, στη δουλειά είμαστε το ίδιο σκληροί.. Ίδια φάρα είμαστε».

Και οι γηγενείς, όμως, αναγνωρίζουν στους Αλβανούς -πέρα από τη γλωσσική- και μια πολιτισμική συγγένεια επισημαίνοντας:

«Οι Αλβανοί είναι σαν και εμάς. Έχουν το ίδιο νεύρο, έχουν την ίδια νοοτροπία. Πεισματάρηδες και περήφανοι δεν θέλουν να τους θίγουν την αξιοπρέπεια. Σκληροί άνθρωποι, άμα βάλουν κάτι στο μυαλό τους θα το πετύχουν».

Οι Αλβανοί λοιπόν -συγκριτικά με τις υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες- έχουν επιδείξει όλα αυτά τα χρόνια μια εντυπωσιακά ανοδική κοινωνική και οικονομική κινητικότητα ενώ, παράλληλα, λόγω της πολιτισμικής εξοικείωσης που νιώθουν, επιθυμούν να ενσωματωθούν και να διεισδύσουν βαθύτερα στην κοινωνία των γηγενών καθώς νιώθουν ίδιοι. Ωστόσο, αυτά κάθε άλλο παρά επιτεύχθηκαν εύκολα. Η αποδοχή τους από τους γηγενείς και η ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία συνάντησε -και συναντά ακόμα και σήμερα- σημαντικά προβλήματα καθώς υπάρχουν περιπτώσεις που οι ντόπιοι θα αναφερθούν με απαξίωση για τους Αλβανούς χρησιμοποιώντας λεκτικά σχήματα των οποίων ο τρόπος έκφρασης προσδίδει στην λέξη «Αλβανός», όχι εθνοτική καταγωγή, αλλά αρνητική ιδιότητα και υποδεέστερη θέση. Αυτό ακριβώς το συμβολικό νόημα εμπεριέχουν οι υπερροπικές και ενίοτε ξενοφοβικές στάσεις των γηγενών, που αντικατοπτρίζονται σε στερεοτυπικές εκφράσεις, όπως «Αλβανός είμαι να πάω να σκάσω στα χωράφια;» ή «κλεψιά έγινε; Αλβανός την έκανε». Τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο σοβαρά, όταν απλές καθημερινές ψυχαγωγικές δραστηριότητες -όπως ένας ποδοσφαιρικός αγώνας- καταλήγουν να εξελιχθούν σε εθνικά διακυβεύματα, με αποτέλεσμα οι ντόπιοι να αποστασιοποιηθούν ακόμα περισσότερο από τον πολιτισμικά

«κοντινό Άλλο-Αλβανό» θεωρώντας ότι «αυτός» υποκρύπτει ανθελληνικά αισθήματα. Όπως χαρακτηριστικά, λοιπόν, αρκετοί Μαραθωνίτες επισημαίνουν:

«Οι Αλβανοί είναι άνθρωποι χωρίς εμπιστοσύνη και πρέπει πάντα να είναι κανείς επιφυλακτικός με αυτούς. Είναι άτιμη φάρα. Σου κάνουν το φίλο και τον καλό, αλλά άμα βρουν την ευκαιρία θα σου την φέρουν. Όπως έγινε με το ποδόσφαιρο, που μας νίκησαν και κάπανε την ελληνική σημαία στην κερκίδα. Εκεί τους βγήκε όλο το μίσος τους για εμάς και όλος ο ανθελληνισμός τους. Δεν έχουν μπέσα και μια μέρα θα κάνουν προτεκτοράτο και θα μας κατακτήσουν. Ξένοι στον τόπο μας θα καταντήσουμε».

Οι αρνητικές κρίσεις που κατά καιρούς εκφράζουν οι Μαραθωνίτες για τους Αλβανούς δεν περνούν απαρατήρητες στους τελευταίους καθώς μέσα από τις ποικιλόμορφες συναντήσεις τους οι μετανάστες από την Αλβανία έχουν την ευκαιρία όχι μόνο να αξιολογήσουν εκ του συστάδην την συμπεριφορά των ντόπιων και να αντιληφθούν την υποβόσκουσα αρνητική στάση που εκφράζουν απέναντί τους, γνωρίζοντας πως η περαιτέρω ομαλή διαμονή και αρμονική συνύπαρξη μαζί τους εξαρτώνται άμεσα από τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι θα συμπεριφερθούν. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Αντρέας:

«Η αρχή ήταν δύσκολη. Ήρθε ο Αλβανός στη γειτονιά, ήρθε ο κλέφτης. Είμαι εδώ 13 χρόνια. Έχω κάνει οικογένεια, πάντρεψα την κόρη μου, εργάζομαι σε δύο δουλειές, η γυναίκα μου εργάζεται και εκείνη, έχω αγοράσει σπίτι και γενικά έχω καλές σχέσεις με όλους εδώ αφού μας έχουν μάθει. Αλλά ρε παιδί μου ακόμα δεν αισθάνομαι άνετα. Υπάρχει ένας τοίχος. Τις προάλλες στο καφενείο είχαμε πιάσει με κουβέντα για αυτοκίνητα και μόλις πήγα να πω κάτι, άκουσα το συνηθισμένο, άσε μας ρε Αλβανέ που μάθατε και εσείς από αυτοκίνητα που μέχρι χθες οδηγούσατε μουλάρια. Εντάξει πλάκα μου κάνουν και γελάμε, αλλά εγώ το καταλαβαίνω ρε παιδί μου ότι ο άλλος θέλει να με έχει εκεί. Θέλει να με έχει μακριά. Να είμαι ξένος. Όταν έπαιξαν οι Ελλάδα με την Αλβανία πήγα και είδα τον αγώνα στη Ραφήνα με δύο φίλους μου σε μια καφετέρια. Ήξερα ότι άμα πήγαινα εδώ σε καφετέρια θα γινόταν φασαρία. Ένα υπονοούμενο να πετάξει κανείς αρκεί για να γίνει χαλασμός, όπως έγινε εκεί που σκοτώθηκε το παιδί ο Αλβανός. Έτσι και εγώ έφυγα και τον είδα σε άλλη πόλη. Έγινε για λίγο ξανά ξένος δηλαδή με το ζόρι.»».

Φαίνεται λοιπόν πως κάθε παρέκκλιση ή υπέρβαση των ορίων μέσα στα οποία νομιμοποιούνται να κινηθούν, και να εκφραστούν, οι Αλβανοί -και που η εξουσία του «γηγενή-Εαυτού» έχει επιβάλει και εγκαθιδρύσει- προβλέπεται ότι θα ενεργοποιήσει εντάσεις (Goody, 1978: 1) και εξάρσεις ρατσισμού που αναπόφευκτα θα οδηγήσουν στον παραγκωνισμό τους. Η μακροχρόνια παραμονή τους στην τοπική κοινωνία, οι υλικές και κοινωνικές τους επενδύσεις εκεί, η ένταξη τους σε συγγενικά δίκτυα -έστω και μέσω της πνευματικής συγγένειας (κουμπιριάς)- η αλλαγή των ονομάτων τους και ο συνακόλουθος ασπασμός της ορθόδοξης πίστης φαίνεται πως, τελικά, όχι μόνο δεν επαρκούν ως κριτήρια για την άρση της διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα σε «δικούς-ντόπιους» και «άλλους-ξένους», αλλά δεν στέκονται και ικανά να εξαλείψουν τα συναισθήματα φόβου, προσωρινότητας και αβεβαιότητας που νιώθουν οι Αλβανοί. Συναισθήματα που «επιτείνονται» ακόμα περισσότερο και από την επίσημη θέση του κράτους που ουσιαστικά επέβαλε, μέσω της νομολογίας, ένα καθεστώς προσωρινότητας στον τόπο διαμονής («ούτε φτιαγμένος ούτε άφτιαχτος», όπως χαρακτηριστικά επισημαίνουν αρκετοί Αλβανοί). «επεμβαίνοντας κυριολεκτικά στην ενσώματη στάση τους» (Τσιμπιρίδου, 2004: 162, 176); Ψημμένος, 2003: 222; Γεωργούλας, 2003: 91-119; Γεωργούλας, 2001:199-226). Σε γενικές γραμμές, ο Αλβανός -σε αντίθεση με τον Ινδό, τον Πακιστανό και τον Αιγύπτιο- έχει να επιδείξει μια θεαματική κοινωνική και η οικονομική ανέλιξη, καθώς μέσα σε λίγα χρόνια μετεξελιχθηκε από ρακένδυτο, υποβαθμισμένο, και καταδικασμένο στην ανέχεια μετανάστη, σε έναν επιτυχημένο και σωστό εργαζόμενο οικογενειάρχη. Με λίγα λόγια, ο Αλβανός ανατρέπει το στερεότυπο του φτωχού μετανάστη μέσα από το οποίο ο γηγενής επιβεβαίωνε την ανωτερότητά και πολιτισμική του υπεροχή. Ανατρέπει ακόμα και το κύρος που ο ντόπιος απολάμβανε από την πρόσφατα αποκτηθείσα «ιδιότητα» του αφεντικού. Κατά συνέπεια, οι

σχέσεις των Μαραθωνιτών με τους Αλβανούς μετανάστες καταλήγουν να είναι άκρως ανταγωνιστικές, καθώς ο Αλβανός σε αντίθεση με τους υπόλοιπους μετανάστες φαίνεται να είναι ο μόνος ικανός που δύναται μελλοντικά να ανατρέψει την πρωτοκαθεδρία του γηγενή. Μια πρωτοκαθεδρία που καθώς διακυβεύεται δεν μπορεί παρά να επιφέρει αντίστοιχα συναισθήματα φόβου και στους ντόπιους. Πρέπει, λοιπόν, ο εν δυνάμει ανταγωνιστής-«άλλος» και πιθανός διεκδικητής της οποιασδήποτε εξουσίας και κυριαρχίας του ντόπιου, να εξακολουθεί να υποβαθμίζεται και να απαξιώνεται για να του γίνει κατανοητό πως δεν θα του επιτραπεί εύκολα από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα να ανέλθει σε επίπεδα που θα αμφισβητήσουν την πρωτοκαθεδρία της και θα εδραιώσουν δικαιώματα ιδιοποίησης του τοπικού, είτε αυτή εκφράζεται μέσω της αγοράς γης, είτε μέσω της αγοράς σπιτιών, είτε μέσω της συμμετοχής σε μια κοινωνία ίσων, όπως αυτή συμβολικά αποτυπώνεται στο καφενείο (Παπαταξιάρης, ό.π.). Και όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει η Βάσω, Μαραθωνίτισσα, λογίστρια που κατά καιρούς βοηθάει στην συμπλήρωση των φορολογικών δηλώσεων τους:

«Εδώ οι ντόπιοι δεν τους συμπαθούν τους Αλβανούς. Εγώ νομίζω ότι αυτό γίνεται επειδή οι Αλβανοί είναι ελεύθεροι άνθρωποι. Δεν σκύβουν το κεφάλι, όπως οι Ινδοί και οι Πακιστανοί. Θα αντιδράσουν, θα παλέψουν έχουν πείσμα και δύναμη. Θα αγοράσουν σπίτι και γενικά θα ανέβουν. Δηλαδή είναι σαν και εμάς τους Μαραθωνίτες και έχουμε ζήσει τις ίδιες άσχημες συνθήκες, που ζούσαμε πριν είκοσι, τριάντα, σαράντα χρόνια αλλά προκόψαμε. Και ο Αλβανός όμως πρόκοψε. Ε, αυτό δεν αρέσει στους ντόπιους. Δεν τους αρέσει να βλέπουν τον παλιό εργάτη τους να γίνεται αφεντικό».

Για τους ντόπιους λοιπόν, «το ξένο στοιχείο που διαταράσσει είναι αυτό το ίδιο που μένει δίπλα τους ως «άλλος» μέσω του οποίου συγκροτείται η ταυτότητα του εαυτού» (Γιαννησοπούλου, 1998: 334; Γκέφου-Μαδιανού, 2003:52-53; Βεντούρα, ό.π.: 202; Barth, 1969; Barth, 1994). Όχι, όμως, ο οποιοσδήποτε «άλλος» αλλά εκείνος ο «άλλος» στον οποίο αναγνωρίζουν συγγενή πολιτισμικά χαρακτηριστικά και που φαίνεται να διεκδικεί δυναμικά την ανέλιξη του στην τοπική κλίμακα της κοινωνικοοικονομικής ιεράρχησης μέσα από την συγκρότηση μιας νέας ταυτότητας (αφεντικού) ικανής να αμφισβητήσει τον ηγεμονικό ρόλο των γηγενών.

4. Εσωτερικοί μετανάστες από την Θεσσαλία. Ετερότητες και πρακτικές εδραίωσης της εντοπιότητας.

Τα εντυπωσιακά κοινωνικά και οικονομικά επιτεύγματα των Αλβανών έρχονται να ενεργοποιήσουν στην σκέψη των ντόπιων αντίστοιχα περιστατικά με πρωταγωνιστές αυτή την φορά, εσωτερικούς μετανάστες από την Καρδίτσα και τα Τρίκαλα που τη δεκαετία του '60, μετακινήθηκαν στην περιοχή του Μαραθώνα για μια καλύτερη τύχη. Η πορεία των εσωτερικών μεταναστών από την Θεσσαλία παρουσιάζει αρκετές αντιστοιχίες με εκείνη των Αλβανών, όχι μόνο σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική τους ανέλιξη -καθώς οι περισσότεροι από αυτούς έχουν γίνει ιδιοκτήτες γεωργικών εκμεταλλεύσεων με ιδιαίτερα εντυπωσιακά παραγωγικά και επιχειρηματικά επιτεύγματα-, αλλά και σε σχέση με τις συνθήκες μετανάστευσης και εγκατάστασης στον Μαραθώνα ολόκληρων σογιών. Ο Σπύρος, 55 χρονών σήμερα, ήρθε για πρώτη φορά στον Μαραθώνα το 1975 και στον λόγο του συνοπτικά αποτυπώνεται το κλίμα της μετανάστευσης της εποχής εκείνης:

«Από το 1969 ερχόμουν εποχιακά στην περιοχή μέχρι τα Μεσόγεια και δούλευα οικοδομή. Υπήρχε μεγάλη ανάπτυξη τότε τις οικοδομές εδώ. Στα χωριά των Τρικάλων δεν υπήρχε καμία προοπτική. Το χωραφάκι της οικογένειας ένας μόνο έπαιρνε να το κρατήσει. 8 αδέρφια ήμασταν και ήμουν ο πρώτος. Εγώ έκανα την αρχή. Ήταν δύσκολες εποχές θυμάμαι και υπήρχε πείνα. Το 1975 αποφάσισα να εγκατασταθώ μόνιμα εδώ. Πήρα τη γυναίκα μου, μαζέψαμε το νοικοκυριό μας σε ένα τσουβάλι, να σε ένα τσουβάλι το φόρτωσα σε ένα μηχανάκι ζούνταπ και ξεκινήσαμε για το ταξίδι. Θυμάμαι 9 ώρες κάναμε να έρθουμε. Όταν σταματάγαμε να ξαποστάσουμε και θέλαμε να πιούμε νερό αδειάζαμε όλο το τσουβάλι κάτω

για να βρούμε την κούπα. Όταν πρωτοήρθαμε ήμασταν τυχεροί και βρήκαμε έναν στάβλο να μείνουμε και επειδή ήμουν οικοδόμος τον έφτιαξα λίγο. Άλλοι συμπατριώτες μας μένανε κάτω από καλάμια στα χωράφια. Σιγά, σιγά ξεκινήσαμε τη νέα μας ζωή όχι σαν αφεντικά αλλά σαν εργάτες. Εγώ οικοδομή και χωράφια και η γυναίκα μου καθάριζε σε σπίτια. Νύχτα μέρα δύο δουλειές. Τα καταφέραμε όμως αγοράσαμε χωράφια, έφερα και τα αδέρφια μου και σήμερα έχουμε ο καθένας την επιχείρησή του. Και όχι μόνο τα αδέρφια μου ήρθαν αλλά ολόκληρα χωριά. Μόνο από το χωριό μου είναι 40 οικογένειες εδώ. Γίνεται μια ονομαστική γιορτή και μαζευόμαστε 200 άτομα».

Πράγματι, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η από δεκαετιών δυναμική διεξόδυση των συγκεκριμένων μεταναστών στην κοινωνία του Μαραθώνα αποτυπώνεται σε πολλαπλά επίπεδα που σχετίζονται, όχι μόνο με τη επιχειρηματική δράση αρκετών από αυτούς, αλλά και από συμπεριφορές που έχουν να κάνουν με την αγορά γης, το χτίσιμο σπιτιών αλλά και με συμμετοχή σε συλλογικές μορφές οργάνωσης, όπως ο αγροτικός συνεταιρισμός της περιοχής. Είναι χαρακτηριστικό πως σε σύνολο 280 ενεργών μελών, τα 260 μέλη είναι Τρικαλινοί και Καρδίτσιώτες με αποτέλεσμα τα 8 από τα 9 μέλη του διοικητικού συμβουλίου να είναι παραγωγοί με καταγωγή από τη Θεσσαλία. Με αφορμή, μάλιστα, μια διαφωνία για ένα διαχειριστικό ζήτημα του συνεταιρισμού προέκυψαν διαφωνίες και εντάσεις που στάθηκαν η αφορμή να αναδειχθούν εκατέρωθεν πολιτισμικές αξιολογικές κρίσεις και ταξινομήσεις ανάμεσα σε Μαραθωνίτες και Θεσσαλούς. Το ζήτημα αφορούσε τις αντιδράσεις των γηγενών στην απόφαση που πάρθηκε από το διοικητικό συμβούλιο για την ανακαίνιση του κτιρίου όπου στεγάζεται ο συνεταιρισμός. Ο Γιάννης Μαραθωνίτης παραγωγός εκπρόσωπος της μειοψηφίας και γιος ενός από τους παλιούς προέδρους του Συνεταιρισμού αντιδρούσε έντονα σε αυτή την προοπτική λέγοντας:

«Είναι δυνατόν να γίνουν αλλαγές σε ένα παραδοσιακό κτίριο που το έκτισαν οι παππούδες μας και οι πατεράδες μας; Να μας κάνουν κουμάντο να Τι-ρίκαλα. Δεν φτάνει που μας πήραν τη γη, έχουν το πάνω χέρι και στον συνεταιρισμό τώρα. Εκεί φτάσαμε να κάνουν κουμάντο οι ξένοι, οι εργάτες που είχαμε κάποτε στα χωράφια».

Από την άλλη οι Θεσσαλοί εκπρόσωποι της πλειοψηφίας υποστήριζαν:

«Αφού αυτή είναι η απόφαση της πλειοψηφίας πως θα γίνει; Εδώ οι περισσότεροι παραγωγοί είναι Θεσσαλοί. Ολόκληρα σόγια υπάρχουν εδώ. Και Δήμαρχο μπορούμε να βγάλουμε. Διαμαρτύρονται οι Μαραθωνίτες που έχασαν τη γη τους. Να μην τη πουλούσαν. Αλλά βλέπεις η γη εδώ στον Μαραθώνα έχει πάρει αξία. Δεν τους ενοχλεί λοιπόν που πουλάνε τη γη στους Αθηναίους και χτίζονται βίλες γιατί λένε ότι έτσι αναβαθμίζεται η περιοχή. Ενοχλούνται όμως που οι Θεσσαλοί έχουν αγοράσει γη και καλλιεργούν και έχουν γίνει επιχειρηματίες. Η γη όμως πάει στους ικανούς. Αλλά πάντα έτσι ήταν οι Μαραθωνίτες. Εγωιστές και πεισματάρηδες. Αρβανίτες κεφαλιωμένοι. Όσο τους σκύβεις το κεφάλι και τους λες ολοένα ναι, ναι και ναι, δεν υπάρχει πρόβλημα. Μόλις ο άλλος πάει να βγει λίγο παραπάνω και να πάρει κεφάλι βγάζουν τον κακό τους εαυτό και του κόβουν την καλημέρα».

Φαίνεται, λοιπόν, πως οι ντόπιοι Μαραθωνίτες βιώνουν εδώ και αρκετό καιρό μια έμπρακτη αμφισβήτηση, όχι μόνο της ταυτότητάς τους ως αφεντικά, αλλά και της πρωτοκαθεδρίας και συνεχούς παρουσίας τους στις ποικιλόμορφες εκφάνσεις του ζωτικού τους χώρου. Η μέχρι πρόσφατα εδραίωση της εντοπιότητας ήταν άμεσα συνυφασμένη με μια αίσθηση του ανήκειν σε μια συλλογικότητα και από μια αντίληψη τοπικιστικής ανωτερότητας μέσα από την κατοχή γης, την καταγωγή, την τοποθεσία, τη δημογραφική ευρωστία και την αποκλειστική θεσμική διαχείριση μορφών συλλογικής οργάνωσης,. Τα τελευταία χρόνια, όμως, αυτή η εδραίωση διεκδικείται ήδη από εκείνον τον «ξένο» που επί δεκαετίες ο Μαραθωνίτης όχι μόνο συμβίωνε μαζί του αλλά απολάμβανε και το κύρος που απέρρεε από την ιδιότητα του αφεντικού. Η μετεξέλιξη των Θεσσαλούς από υπάλληλο-αγρεργάτη σε αφεντικό - επιχειρηματία - παραγωγό στην ουσία σηματοδοτεί την συγκρότηση μιας νέας ταυτότητας, περισσότερο ανταγωνιστικής και εντέλει ικανής να συγκριθεί με εκείνη των

πρώην αφεντικών του, άρα και απειλητικής για το κοινωνικό γόητρο εκείνων. Η εμμονή απόδοσης τόσο στον αγρεργάτη Αλβανό, όσο και στους Τρικαλινούς -ακόμα και σήμερα- υποτιμητικών και απαξιωτικών ιδιοτήτων συντελούν στην ταυτοποίηση τους με την υποτέλεια και την κατωτερότητα, συντηρώντας -εν τέλει- στην αντίληψη και σκέψη του γηγενή, αυτήν ακριβώς την προγενέστερη καταθλιπτική εικόνα των προ δεκαετιών αφιχθέντα μετανάστη, του «ξένου που μέχρι πρόσφατα δεν διεκδικούσε προνόμια στον τόπο τους». Μια εικόνα με την οποία είχαν τόσα χρόνια εξοικειωθεί, ενισχύοντας ταξινομικά συστήματα κατηγοριοποίησης, στην υψηλότερη κλίμακα των οποίων, εδραιώνονταν η προνομιακή θέση υπεροχής του ντόπιου έναντι του «Άλλου» αλλοδαπού ή εσωτερικού μετανάστη, και ενδυνάμωναν κατ' επέκταση την αυτοαντίληψη ανωτερότητας του «Εαυτού-εργοδότη», έναντι του «Άλλου-Αλβανού-Θεσσαλού-αγρεργάτη». Φαίνεται λοιπόν, πως εξαιτίας της από δεκαετιών δυναμικής διείσδυσης των συγκεκριμένων εσωτερικών μεταναστών στην κοινωνία των γηγενών, οι πολιτισμικές αξιολογικές κρίσεις και ταξινομήσεις για αυτούς στις οποίες επιδίδονται οι Μαραθωνίτες- παρουσιάζουν αντιστοιχίες με αυτές των Αλβανών σήμερα. Η προκοπή και η οικονομική ανέλιξη των Θεσσαλών είχε ανατρέψει στο παρελθόν την στερεοτυπική εικόνα του ρακένδυτου εσωτερικού μετανάστη που είχε έρθει από τα «κατσάβραχα» και μέσα από την οποία ο γηγενής μέχρι τότε επιβεβαίωνε την ανωτερότητά, και την πολιτισμική του υπεροχή.

5. Συμπεράσματα

Με αφητηρίες τις διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες και διαφορετικούς χρόνους και τύπους μετανάστευσης και την παρακολούθηση της κοινωνικοοικονομικής πορείας των ατόμων που μετακινήθηκαν διερευνήθηκε η διαχρονική πρόσληψη των μεταναστευτικών ροών από τους τοπικούς δρώντες καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με τις εκατέρωθεν πολιτισμικές αξιολογικές ταξινομήσεις -που εκδηλώνονται εξαιτίας της διαπολιτισμικής συνεύρεσης ντόπιων και αλλοδαπών και του ρόλου που αυτές διαδραματίζουν στη διαδικασία συγκρότησης της τερότητας.

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως διαφαίνεται μια ειδοποιός διαφορά ως προς τις δεδομένες ή συγκυριακές αλληλεξαρτήσεις και κριτήρια που χρησιμοποιούνται τόσο για την αποδοχή και ενσωμάτωση του «διαφορετικού Άλλου» στην τοπική κοινωνία όσο και για τις συνακόλουθες και επιμέρους διαβαθμίσεις της έννοιας «ξένος». Προφανώς στην περίπτωση των εσωτερικών μεταναστών ο προσδιορισμός «ο ξένος από τα κατσάβραχα που κάνει κουμάντο στη γη σήμερα» έχει να κάνει με τις μέχρι πρόσφατες ταξικές αντιθέσεις ανάμεσα σε Μαραθωνίτες και Θεσσαλούς. Στην περίπτωση του Αθηναίου που επιλέγει να χτίσει μια μεζονέτα στην περιοχή αλλάζοντας άρδην τις παραδοσιακές χρήσεις γης, μπορεί μεν να ετεροπροσδιορίζεται ως «ξένος» αλλά ως τέτοιος δεν υφίσταται κανέναν συμβολικό ή άλλο είδος αποκλεισμό στο πλαίσιο του τοπικού καθώς για αυτή του την επιλογή χρειάστηκε να καταβάλει ένα σημαντικό οικονομικό αντίτιμο. Αντίθετα, ο ετεροπροσδιορισμός «ξένος» στην περίπτωση των Αλβανών και οι όποιοι άρρητοι -έστω- αποκλεισμοί και περιορισμοί πέραν του ότι έχουν να κάνουν, επίσης, με τις ταξικές αντιθέσεις σχετίζονται άμεσα και με τα εθνικά διακυβεύματα καθώς ο Μαραθωνίτης καλείται να προσπύσει κάθε τι που ενδεχομένως θα κλονίσει, όχι μόνο την τοπικιστική του ανωτερότητά και πολιτισμική του υπεροχή, αλλά και τον εθνικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας. Ο Αλβανός στα μάτια του ντόπιου -όπως παλαιότερα οι Θεσσαλοί εσωτερικοί μετανάστες - φαίνεται να είναι ο μόνος ικανός που μπορεί στο μέλλον να διεκδικήσει με αξιώσεις και να επιτύχει τελικά την ανατροπή της κοινωνικοοικονομικής και πολιτισμικής πρωτοκαθεδρίας του μέσα από τον μετασχηματισμό του εξουσιαζόμενου σε εξουσιαστή, του εργάτη σε αφεντικό.

Βιβλιογραφία

Beck U., 1998: Τι είναι παγκοσμιοποίηση; Καστανιώτης, Αθήνα.

Βεντούρα Λ., 2004: «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα». Στο:

Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., 2004, (επιμ.): Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Κριτική-ΚΕΜΟ, Αθήνα, σσ. 174-204.

Γεωργούλας Σ., 2003: «Το νομικό πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα τον εικοστό αιώνα-Μια ιστορική, κριτική οπτική». Στο: Κασιμάτη Κ., (επιμ), Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης: Gutenberg, Αθήνα, σσ. 91-119.

Γεωργούλας Σ., 2001: «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της». Στο: Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., και Παύλου, Μ., (επιμ.), Μετανάστες στην Ελλάδα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ.199-226.

Γιαννησοπούλου Μ., 1998: «Η ανθρωπολογική προσέγγιση. Αλμωπία: Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον». Στο: Μιχαλοπούλου Α., Τσάρτας Π., Γιαννησοπούλου Μ., Καφετζής Π., Μανολόγλου Ε., (επιμ.): Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και Ανάπτυξη, Αλεξάνδρεια-ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 330-426.

Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2003: «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του "Άλλου": ζητήματα ταυτότητας στην σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία». Στο: Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.), Εαυτός και "Άλλος": Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο, Gutenberg, Αθήνα, σσ. 52-53.

Γκέφου-Μαδιανού Δ., 1998: «Αναστοχασμός, Ετερότητα και Ανθρωπολογία οίκου: Διλήμματα και Αντιπαράθεσεις». Στο: Γκέφου-Μαδιανού Δ., (επιμ.), Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 384-389.

Marcus G., 1998: «Τα μετά την κριτική της Εθνογραφίας». Στο: Γκέφου-Μαδιανού Δ., (επιμ.), Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 67-108.

Μωυσίδης Α., Ζιώγα Ν. και Ντυκέν Μ.-Ν., 1996: Περιαστικός αγροτικός χώρος, ΑΤΕ, Αθήνα

Παπαταξιάρχης Ε., 1990: «Δια την σύστασιν και ωφέλειαν της κοινότητας του χωριού. Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγιακή κοινωνία». Στο: Παπαταξιάρχης Ε. και Κομνηνού Μ., (επιμ.), Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η Προβληματική των Κοινωνικών Επιστημών, Παπαζήσης, Αθήνα, σσ. 332-372.

Πετράκου Η., 2001, «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία». Στο: Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., και Παύλου Μ., (επιμ.), Μετανάστες στην Ελλάδα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ.31-56.

Τσιμπιρίδου Φ., 2004: «Μετανάστες και πολιτισμός. Σκέψεις για την εννοιολόγηση και χρήση των αναλυτικών εργαλείων της μετανάστευσης». Στο: Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., (επιμ.): Η Ελλάδα της μετανάστευσης, Κριτική-ΚΕΜΟ, Αθήνα, σσ. 141-173

Ψημμένος Ι., 2003: «Μεταναστευτικός έλεγχος και άτυπες διακριτικές πολιτικές: Ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών». Στο: Κασιμάτη Κ., (επιμ), Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης, Gutenberg, Αθήνα, σσ. 195-222

Anthoroulou T. and Moissidis A., 2003: «L'espace rural périurbain: rupture ou inévitable continuité et adaptation? Le cas grec (Athènes et Corinthe)». In: Jouve A.-M. and Elloumi M., (dir), Dynamiques des espaces ruraux et réorganisation foncière, Ed. KARTHALA-CIHEAM, Paris-Montpellier.

Barth F., 1969: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference, Little Brown and Co., Boston.

Barth F., 1994: «Enduring and Emerging Issues in the Analysis of Ethnicity». In:

Vermeulen H. & Covers C. (eds.), *The Anthropology of Ethnicity: Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Het Spinhuis, Amsterdam, pp 11-32.

Castells M., 1989: *The Informational City*, Basil Blackwell, Oxford.

Giddens A., 1991: *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age* Polity Press, Cambridge.

Gefou-Madianou D., 1992: *Alcohol, Gender, and Culture*, Routledge, London.

Goody E., 1978: «Introduction», In: Goody E., (eds.), *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-16.

Kasimis C., Papadopoulos G. A., Zakopoulou E., 2003: «Migrants in Rural Greece». *Sociologia Ruralis*, Vol. 43, No 2, pp. 167-184.

King R., 2000: «Southern Europe in the changing global map of migration». In: King, R., Lazaridis, G., & Tarsanidis, C. (eds.), *Eldorado or Fortress; Migration in Southern Europe*. London: Macmillan Press, pp. 1-26.

Labrianidis L., Lyberaki A., Tinios P., Hatziprokopiou P., 2004: «Inflow of migrants and outflow of investment: Aspects of interdependence between Greece and the Balkans». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.30, No.6, pp.1183-1208.

Ribas-Mateos N., 2004: «How Can We Understand Immigration in Southern Europe». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.30, No.6, pp.1045-1063.

Rydgren J., 2004: «Mechanisms of Exclusion: Ethnic Discrimination in the Swedish Labour Market». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.30, No.4, pp. 697-716.

Solé C., 2004: «Immigration Policies in Southern Europe». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.30, No.6, pp. 1209-1221.

Wallerstein I., 1974: *The Modern World System*, Academic Press, New York.

Wallerstein I., 1979: *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Woods M., 2005: *Rural Geography*, Sage Publications, London.